

NAFARROAKO HERRI IZENEN BUKAERAKO TXISTUKARIA ETA TOPONIMOEN ARAUTZEA

*Patxi Salaberri,
euskaltzaina (*)*

Nafarroako herri izenak arautzean aurkezten zaigun arazoetarik bat, eta ez hutsalena, toponimo batzuek, frankok, bukaeran duten txistukariaren nola-koari doakiona da, hots, txistukari horrek igurzkaria (-s, -z) izan behar duen ala afrikatua (-ts, -tz). Lehen kasuan, ebakera bana izanagatik ere, gaztelania-reakin bat letorke euskal grafia, puntu honetan behintzat, maizkara, toponimoaren barnean belare ahoskaberaren bat edo gaztelaniaz era batera eta euskaraz bestera idatzi behar den beste soinuren bat ere egon ohi baita. Bigarrenean berriaz, alegia, euskal izenak edo izenaren euskal aldaerak bukaeran afrikatua badu, beste desberdintasun bat izanen dugu euskal izenean, erdal izenarekin alderatzen dugunean, honek beti, erran den moduan, igurzkaria duelako, hortz-hobietakoa (<s>) edo hortzartekoa (<z>).

Irizpideak gure ustean, eta bukaerako txistukariez ari garela, hau izan behar du: lekuan lekuko ebakera begiratu eta atxiki behar dugu izenean, hau da, *in situ*, tokiaren gainean nola ebakitzen den eta hala arautu behar dugu. 1990ean argia ikusi zuen *Nafarroako Herri Izendegia / Nomenclátor Euskérico de Navarra* (1) delakoan -ts eta -tz aurkitzen dugu hondarreko lekunean txistukaria duten herri izen gehienetan, Baztangoetan, Zaraitzu-Erronkarieta-koetan, Nabaskozeko Almiradiokoetan eta Urraulbeitiko batzuetan izan ezik, horietan, bertako ahoskeraren arabera, -iz, -oz baitute lehen ibarreko izenek (*Almandoz, Aniz, Arraioz, Lekaroz, Oronoz*) eta -ize, -oze gainerakoek (*Apardoze, Bidankoze, Ezkaroze, Galoze, Izize, Nabaskoze, Nardoze, Ustaize, Uztarroze*), ozen ondoan -tze duten *Arbontze* (2) (< **Arbóneze*), *Orontze* (< *Orontz*), *Sartze* (< **Sárreze*), eta *Uskartze* (< *Uskárreze*) alde batera uzten baditugu bederik. Hauekin batean erdaraz *Aspurz* eta euskaraz *Aizpurgi* deitu izan den herrixka dugu, eta hurbil *Arrakasgoiti* arautu zen *Racas-Alto*, biak Nabaskozeko Almiradioan. Urraulbeitin, gainera, *Arripodas* araututako *Ripodas* dago.

(*) Onomastika Batzordeak Bakaikun bi mila eta zazpiko urtarriaren hemeretziari onartua.

(1) Euskaltzaindiak 1988an onartua eta 1990ean Nafarroako Gobernuarekin batera argitaratua.

(2) Caro Barojak (1945: 136) biltzen du.

Nafarroan dugun arazo larriena, onomastikan eta beste anitz arlotan, euskararen desagertzea da, honekin batera askotan toponimoen euskal ebakera galdu delako, zantzurik eta aztarnarik utzi gabe galdu ere zenbait aldiz. Kontua da azken lekunean txistukaria duten herri izenak ugariak direla erdararatutako alderdi zabalean: *Aos*, *Ayanz*, *Górriz*, *Itoiz*, *Larrángoiz*, *Meoz*, *Orbaiz* (Longida), *Ardanaz*, *Beroiz*, *Urroz* (Itzagaondoa), *Alzórriz*, *Artai* (Untzitibar), *Sengáriz* (Ibargoiti), *Aoiz*, *Galdúroz*, *Janáriz*, *Lerruz*, *Mendióroz*, *Oscáriz*, *Uroz*, *Yelz*, *Zaldaiz* (Lizoainibar), *Egüés*, *Ardanaz*, *Echálaz*, *Eransus*, *Gorraiz*, *Olaz*, *Ustárruz* (Eguesibar), *Adériz*, *Anoz*, *Azoz*, *Cildoz*, *Garrués* (Ezkabarte), *Larráyoiz*, *Navaz* (Txulapain), *Aldaz*, *Áriz*, *Ordériz* (Itza zendea), *Artázcoz* (Oltza zendea), *Anoz* (Olluibar), *Munárriz*, *Urdánoz* (Goñerri), *Arzoz*, *Esténoz*, *Muez* (Gesalatz), *Alloz*, *Andéraz* (Deierri), *Eulz* (Allinibar), *Mués* (Berrotza), *Arguiñáriz* (Mañeruibar), *Adios*, *Basongaiz*, *Enériz*, *Obanos*, *Olcoz* (Itzarbeibar), *Arróniz* (Iguzkitza Doneztebe), *Gazólaz* (Zizur zendea), *Esquíroz*, *Olaz* (Galar zendea), *Elorz*, *Óriz*, *Yárnaz* (Elortzibar), *Bézquiz*, *Leoz*, *Olóriz* (Orbaibar).

1990ean eskuetaratu zitzaigun arazoa izan zen euskara galdutako alderdi zabal horretan nola jokatu behar ote genuen erabakitzea, eta erabaki zena hegoaldereneko herri eta ibar euskaldunetan nagusi zen joera ontzat hartzea izan zen, hots, bukaeran afrikatua zuten aldaerak hobestea, hau da, *Antxoritz*, *Ezkirotz*, *Ilarratz*, *Ilurdotz*, *Irotz*, *Osteritz*, *Urdaitz* (Esteribar), *Nagitz* (Ezkabarte) (3), *Lantz*, *Ostitz*, *Ziaurritz* (Anue), *Goldaratz*, *Imotz*, *Muskitz*, *Oskotz*, *Zarrantz* (Imotz), *Atetz* (Atetz), *Aldatz*, *Arruitz*, *Astitz*, *Madotz*, *Oderitz* (Larraun), *Errotz* (Arakil) herri izenetan ikusten den afrikatuaren aldeko joera lehenestea.

Hegoalderago dauden herri batzuen izenak inguruko euskaldunek afrikatuarekin ematen dituzte, dokumentazioan horrela azaltzen dira edo bi gauzak batera: *Geretz* (dok.) (Urralbeiti), *Aiantz* (dok.), *Itoitz* (dok.), *Larrangotz* (dok.), *Meotz* (dok.), *Orbaitz* (dok.) (Longida), *Ardanatz* (dok.), *Urrotz* (dok.) (Itzagaondoa), *Agoitz* (ahoz), *Iheltz* (dok.) (4), *Janaritz* (dok.), *Orotz* (*Mendiorotz*) (dok.), *Ozkaritz* (dok.), *Urotz* (dok.), *Zaldaitz* (dok.) (Lizoainibar), *Ardanatz* (dok.) (**Ardaatz* > *Ardatz*, *Ardachabidea* «Ardatza doan bidea» toponimoak garbi erakusten digun bezala), *Etxalatz* (dok.), *Gorraitz* (dok.), *Olatz* (dok.) (Eguesibar), *Anotz* (ahoz) (5), *Azotz* (ahoz), *Zildotz* (ahoz) (Ezkabarte), *Larraioitz* (ahoz), *Nabat* (ahoz) (Txulapain), *Aldatz* (ahoz), *Aritz* (ahoz), *Oderitz* (ahoz) (Itza zendea), *Artazkotz* (ahoz) (Oltza zendea), *Gazolatz* (ahoz) (Zizur zendea), *Ezkirotz* (ahoz), *Olatz* (ahoz) (Galar zendea), *Etxabakoitz* (ahoz) (Iruñea), *Anotz* (ahoz) (Olluibar), *Munarriz* (ahoz), *Urdanotz* ([dok.] > *Urdo(t)z*, top.) (Goñerri), *Artzotz* (ahoz), *Estenotz* (ahoz), *Gesalatz* (ahoz),

(3) Koldo Artolak egindako grabaketa batean ageri da (1985: 109).

(4) Agirietan azaltzen diren aldaerak ez dira beti egungoen berdin-berdinak, baina gauzak errazteagatik ez dugu xehetasunik aipatzen.

(5) Afrikatua, batzuetan, izena deklinatzean agertzen da. Izan ere, bestela, izen ofizialaren eraginez, absolutiboan igurzkaria aurkitzen baitugu zenbait aldiz.

Muetz (ahoz) (Gesalatz), *Anderatz* (ahoz), *Allotz* (ahoz) (Deierri), *Eultz* (dok.) (Allinibar), *Argiñaritz* (dok.) (Mañeruibar), *Eneritz* (ahoz), *Olkotz* (dok.) (Itzarbeibar), *Iharnotz* (dok.), *Oritz* (dok.) (Elortzibar), *Bezkitz* (dok.), *Leotz* (dok.) (Orbaibar).

Ondorioz, gure irudiko, zuzena da *Nafarroako Herri Izendegia / Nomenclátor Euskérico de Navarra* apailatzean hartu zen irizpidea, eta horregatik uste dugu hitz bukaerako txistukariak lan horretan ageri diren bezala utzi behar direla, ukitu gabe, Malerrekako *Oitz* eta *Urrotz* toponimoen kasuan izan ezik, hauek bertako ahoskeraren arabera, *Oiz* eta *Urroz* izan behar baitute. Egia da, azken toponimoari dagokionez, badela izen bereko beste herri bat Iruñetik ekialdera, hain zuzen ere gaztelaniaz *Urroz Villa* eta euskaraz *Urrotz* deitzen dena, eta bitxi egin dakiokela norbaiti Malerrekan *Urroz* eta Itzagaondo aldean *Urrotz* aurkitzea, baina hau bat dator bertako ebakerarekin, goiko herriaren kasuan, eta alderdian dagoen eta egon den joerarekin, behekoaren kasuan, hots, toponimoen (edo behinik behin toponimo batzuen) bukaeran afrikatua erabiltzearekin. Cf. bizirik dagoen *Agoitz* eta toponimiak erakusten digun *Ardatz* aipatua, biak *Urrotz* herritik hurbil.

Bukatzeko, uste dugu Bortzirietako *Arantza* herri izena ez dagoela ongi arautua eta *Aranatz* eman behar dela. Izan ere, *Arantza* aldaera eskualdeko metatesi ezagun baten fruitu besterik ez da, *Aienats* > *Aientsa*, *Itolatz* > *Itoltza*, *Mantxolatz* > *Matxoltza*; *Ortzorrotz*, *Oltzorrotz* > *Eltzortza*, *Urtzortza* eta *Totolatz* > *Totoltza*-n dakusagun berbera hain zuzen. Honi gehitu behar zaio, gainera, alderdian dagoen toponimoei *-a* eransteko joera, *Doneztua* (< *Doneztebe* + *a*), *Ittuna* (*Ituren* + *a*), *Labaina* (< *Labaien* edo *Labaien* + *a*), *Oiza* (< *Oiz* + *a*), *Saldisa* (< *Saldias* edo *Saldias* + *a*), *Urroza* (< *Urroz* + *a*) izen herrikoietan garbi ageri dena. Hondarreko herri izen hauek guztiak artikulurik gabe arautu ziren 1990ean eta uste dugu *Arantza*-ren kasuan ere herri hizkerak sortutako aldakuntza alde bat utzi behar dela, izan dadin hau metatesiaren ondorio (*Aranatz* > *Arantza*), izan dadin artikuludun aldaera sinkopatzearena (**Aranatza* > *Arantza*).

BIBLIOGRAFIA

- ARTOLA, K. (1985): «Ezkaibarteko euskara. Iruñeko udal dermioaren ondokoa, Celedonia Zenoz andrearen ahotan», in *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 95-112.
- CARO BAROJA, J. (1945): *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca. Bada Txertoa argitaletxeak Donostian 1990ean egindako beste edizio bat.
- EUSKALTAINDIA (1990): *Nafarroako Herri Izendegia / Nomenclátor Euskérico de Navarra*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.